UDK: 902/904(575.15)
Mualliflik tasnif kodi: UNESCO-TDT / CHUGHURTMA-GRAND-QUARTE
Davlat mualliflik guvohnomasi: № 010553, shifr: TII-08/2026 (O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi «Intellektual mulk markazi» DM)

CHO‘G‘URTMA — INSONIYAT SANOATI VA DAVLATCHILIGINING BOSH MAVZESI: ERON QANOTLARI TIZIMINING QIYOSIY TAHLILI VA KO‘HNA G‘UZOR — KO‘HNA TURON YURAGI GIS REYESTRI (UMUMYEVROOSIYO SIVILIZATSION PARALLELLARI)

Soatov Xalil Qudratovich
Iqtisod fanlari nomzodi (i.f.n.), Cho‘g‘urtma MFY
«Keksalar va faxriylar» guruhi rahbari,
«Yangi O‘zbekiston ma’rifatparvari» tanlovi g‘olibi.
Bekmurodova Marhabo Dilmurod qizi
Qarshi davlat universiteti Filologiya va tillarni
o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi 1-bosqich
026-45-guruh talabasi.
Bekmurodov Berdimurod Dilmurod o‘g‘li
2-sonli umumiy o‘rta ta’lim
maktabining 10-sinf o‘quvchisi.
https://doi.org/10.5281/zenodo.24319065

Annotatsiya (O‘zbek tilida):
Ushbu ilmiy tadqiqot O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-116-son Farmoni mandati va muallifning mutlaq intellektual mulk huquqi (Davlat mualliflik guvohnomasi № 010553, shifr: TII-08/2026) asosida amalga oshirilgan. Raqamli GIS-triangulyatsiya va dala arxeologik kuzatuvlari orqali Ko‘hna Turonning Cho‘g‘urtma (Ko‘hna Huzor) vohasidagi gidrotexnika va metallurgiya tizimi 3000 yillik Eron qanot texnologiyasidan kamida uch ming yil qadimiyroq (taxminan 6000 yillik) va muhandislik jihatidan murakkabroq ekanligi ilmiy asoslab berildi. Tadqiqot doirasida KATSH standarti bo‘yicha pasportlashtirilgan yettita noyob sanam (CH-003 — CH-009), «Suboh zarbxonasi» mis tangasi (CH-022-M) hamda qadimgi Turonda Shoh va Malika (Nozin momo — To‘maris siymosi) teng huquqli boshqaruviga asoslangan qo‘sh-hukmdorlik institutini tasdiqlovchi runik-so‘g‘d bitikli «Nozin Momo» tangasi (CH-023.26) ilk bor ilmiy muomalaga kiritildi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 846-sonli qarori reyestridagi makoniy noaniqliklar (RDS-CH-00.10 — RDS-CH-00.23) GIS-tahlil asosida bartaraf etilib, yodgorliklarni *in situ* (o‘z asl joyida) muzeylashtirish va xalqaro geoturistik brendini yaratish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.
Kalit so‘zlar: Mualliflik guvohnomasi № 010553, Cho‘g‘urtma sanoat klasteri, Ko‘hna Huzor, GIS-triangulyatsiya, qiyosiy gidrotexnika, Yetti sanam reyestri, «Nozin Momo» tangasi (CH-023.26), qo‘sh-hukmdorlik instituti, paleoepigrafika, Xojabosh (Qavchin), Vazirlar Mahkamasi 846-sonli qarori, *in situ* muzeylashtirish.
(Eslatma: Rus va ingliz tilidagi tayyor annotatsiya hamda kalit so‘zlarni I Qismning 1-sahifasidan olib shu yerga qo‘ying.)

1. KIRISH VA MUAMMONING QO‘YILISHI

Uzoq yillar davomida yevrotsentrik va XX asr tarixshunoslik maktablari (V.V. Bartold, S.B. Lunina va boshqalar) Markaziy Osiyo, xususan, Ko‘hna G‘uzor (Huzor) vohasidagi qadimiy suv

muhandisligi madaniyatini asosan tashqi sivilizatsion ta’sirlar bilan bog‘lab, mintaqadagi avtoxton davlatchilik va shaharsozlik ildizlarining qadimiyligini yetarlicha baholamay kelgan. Xususan, 2016-yilda YUNESKO Umumjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan «Fors qanotlari» (*The Persian Qanat*) tizimining mintaqadagi eng qadimgi gidrotexnika inshooti sifatida mutlaqlashtirilishi zamonaviy qiyosiy-xronologik tadqiqotlar nuqtayi nazaridan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Zamonaviy manbashunoslik tahlillari shuni ko‘rsatadiki, mintaqaning eng qadimgi yozma merosi hisoblangan «Avesto»ning ilk qatlamlari ham ilgari taxmin qilinganidek Ahamoniylar davriga (mil. avv. VII–VI asrlar) emas, balki qadimgi Turon sivilizatsiyasi shakllangan ilk davrlarga (mil. avv. XII–IX asrlar va undan avvalgi xronologik qatlamlarga) borib taqaladi. Muallifning «Chin ajdodlar sadosi» ilmiy konsepsiyasi doirasida amalga oshirilgan raqamli GIS-xaritalashtirish va geodezik tadqiqotlar mintaqa tarixiga oid an’anaviy xronologik hamda lokalizatsion qarashlarni tubdan yangilash imkonini berdi.

1-rasm. *Cho‘g‘urtma vohasining raqamli GIS-triangulyatsiya xaritasi («Samoviy kalit A380» yo‘nalishi, Yashil va Sariq gidrotexnika chiziqlari hamda Qizil chiziq — tiklangan karvon va madaniy-turizm marshruti).*

2. ASOSIY ILMIY NATIJALAR VA MUHANDISLIK TAHLILI

Raqamli GIS-triangulyatsiya ma’lumotlari va dala arxeologik kuzatuvlari asosida A380 xalqaro trassasi va unga tutash hududlar kesimida («Samoviy kalit A380» geodezik o‘qi bo‘yicha) quyidagi fundamental ilmiy-amaliy natijalarga erishildi [9–12]:

1. **Xronologik ustuvorlik va gidrotexnik qiyosiy tahlil.** Eron tog‘ etaklaridan tik quduqlar va yengil nishabli yer osti tunnellari orqali suv chiqaruvchi an’anaviy qanot tizimi miloddan avvalgi II–I ming yilliklarga (taxminan 3000 yil avvalgi davrga) oid bo‘lsa, Cho‘g‘urtma vohasidan aniqlangan qadimiy geologik qatlamlar hamda Eneolit davriga oid chaqmoqtosh

artefaktlari (inventar kodi: CH-001) ushbu hududdagi suv inshootlari va ilk ishlab chiqarish madaniyatining taxminan 6000 yillik tarixga ega ekanligini ilmiy-amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

2. Muhandislik-konstruktiv arxitektura. Chuchik tog‘ tizmasi va yer osti suv manbalari bag‘ridan boshlanib, Sak to‘ralar ko‘li (150 gektar) orqali Oqtepa, Iskifag‘n va Sichqontepa majmualarini suv bilan ta’minlagan yirik vagonsimon gidrotexnika tizimi (xaritadagi Yashil chiziq) hamda Shoturtepa (Shuturtepa) yodgorligidan O‘liktepa orqali markaziy Oqtepagacha tortilgan taxminan 14 kilometrlik (2 farsax) qadimiy sopol suv quvurlari tarmog‘i (xaritadagi Sariq chiziq) yuqori aniqlikdagi muhandislik-geodezik yechim namunasi hisoblanadi.

3. Yo‘qotilgan arxeologik obidalar lokalizatsiyasi. Jindaryoning qadimiy sel oqimlari ta’sirida vayron bo‘lgan Yortitepa otashkada majmuasining asl geografik o‘rni raqamli GIS-modellashtirish (aylana qizil kontur) orqali qayta tiklandi. Mazkur mavzedan aniqlangan 7 dona yaxlit oq marmar sanam (reyestr kodi: 22-7), sopol ostodonlar (xum-qabrlar) va noyob otashdonlar ilmiy reyestrga kiritildi.

4. Tarixiy toponimika va epigrafik merosning tiklanishi. G‘uzor tumani markazidagi Musofir ota maqbarasi hududida saqlanib qolgan Amir Husayn Qavchinning asl tug‘roli qabr toshi ilmiy jihatdan qayta o‘rganilib, tizimlashtirildi. Natijada, Cho‘mpoq (G‘abza) — Yetti qavm (Bosh O‘g‘iz) mudofaa halqasi va markaziy maqbara majmuasining tarixiy nomi aslida «Xo‘jaboy» emas, balki **Xojabosh** muqaddas manzili ekanligi epigrafik va toponimik dalillar asosida isbotlandi.

MUALLIFLIK HUQUQI OBYEKTLARINI
DEPONENTLASH TO‘G‘RISIDAGI

GUVOHNOMA

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI HUZURIDAGI
«INTELLEKTUAL MULK MARKAZI» DAVLAT MUASSASASI

№ 010553

Ushbu hujjat orqali «KO‘HNA HUZOR – KO‘HNA TURON YURAGI» nomli **ilmiy-ommabop va tarixiy-topografik tadqiqot loyihasi** – mualliflik huquqi obyekti sifatida deponentlash uchun taqdim etilgani tasdiqlanadi. Muallifning o‘z arizasida ko‘rsatishicha, mazkur obyektning muallifi **Soatov Xalil Kudratovich (100%)** hisoblanadi.

Muallifning arizasiga ko‘ra, mazkur mualliflik huquqi obyekti uchun mutlaq huquqlar faqat yuqorida qayd etilgan shaxsga tegishlidir.

Soatov Xalil Kudratovich tasdiqlashicha, yuqorida keltirilgan mualliflik huquqi obyektini yaratishda uchinchi shaxslarning huquqlari buzilmagan.

Reestrga **2026 yil «13» iyulda 010553-raqam** bilan Toshkent shahrida kiritilgan.

Direktor o‘rinbosari S.A. Raxmanov

2-rasm. *«Ko‘hna Huzor — Ko‘hna Turon yuragi» tadqiqotining O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi «Intellektual mulk markazi» DM tomonidan berilgan № 010553-sonli Davlat mualliflik guvohnomasi.*

3. KO‘HNA HUZOR REYESTRINING UMUMYEVROOSIYO SIVILIZATSION PARALLELLARI VA QIYOSIY TAHLILI

Tadqiqotchi tomonidan aniqlanib, raqamli reyestrga kiritilgan ashyoviy topilmalar, geo-toponimlar va gidro-infratuzilma elementlari umumjahon xalqlari tarixi va madaniyati bilan quyidagi chuqur madaniy-genetik parallellarni tashkil etadi:

-«Sak amiri» va uchli qalpoqli mikro-sanamlar fenomeni (CH-003). Eronning Besutun qoyatoshlaridagi (mil. avv. VI asr) Ahamoniylar davri barelyeflarida Sak-Tigraxauda («o‘tkir uchli qalpoq kiyuvchi saklar») dohiysi Skunxa tasvirlangan. Mazkur uchli qalpoq (*Phrygian cap*) antik davr Kichik Osiyo, Yevropa keltlari va skif-sak dunyosida oliy ruhiy va harbiy yo‘lboshchilik ramzi sifatida e’zozlangan.

-«Ona va Bola» hamda antropomorf sanamlar tizimi (CH-004, CH-005, CH-006). Ind vodiysi sivilizatsiyasiga (Xarappa va Mohenjo-Daro, mil. avv. III–II ming yilliklar) oid sopoldan ishlangan «Ona-Iloha» mikro-haykalchalari hamda Sharqiy Turkiston (Xo‘tan, Qashqar) sak-massaget madaniyatidagi kichik marmar va sopol tumor-sanamlar bilan Cho‘g‘urtma yer usti artefaktlari o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri tipologik muvofiqlik mavjud.

-Kubasha gidro-infratuzilmasi va qadimiy sopol suv quvurlari (DT-KUB/312–313). Voha hududida aniqlangan sopol suv quvurlari qadimgi Rim imperiyasining akveduk va terma tizimlari, shuningdek, Kesh, Samarqand va Nishopur shaharsozlik madaniyatidagi gidro-melioratsiya inshootlari bilan muhandislik jihatidan uzviy bog‘liq. Dog‘istondagi mashhur «Kubachi» hunarmandlik markazi toponimi ham etimologik jihatdan aynan shu qadimiy sopol va metall quyuv texnologiyalari an’analariga borib taqaladi.

4. KATSH BO‘YICHA KASHF ETILGAN YETTI SANAM VA NUMIZMATIK ARTEFAKTLAR REYESTRI

Muallif va tadqiqot guruhi tomonidan tabiiy sel-toshqinlar natijasida yuzaga chiqqan yer usti artefaktlari sifatida aniqlanib, KATSH (Kameral-arxeologik tasniflash shakli) standarti bo‘yicha ilmiy pasportlashtirilgan Yetti sanam va numizmatik topilmalar tavsifi quyidagilardan iborat:

1. Birinchi sanam (Kod: CH-003 / «Sak Amiri» hamda CH-003-O1, CH-003-O2 majmuasi). Qizil gilli loydan ishlangan, uchli qalpoqli Sak amiri mikro-haykalchasi (o‘lchami: 4×3 sm; vazni: 4,6 g), kobalt va lojuvard moviy sirli sopol chiroqdon (12,5×2 sm, CH-003-O1) hamda tashqi diametri 150 mm bo‘lgan melioratsiya kubashasi (CH-003-O2). Majmua Beshinchi qo‘rg‘on markaziy qismidan yer usti artefakti sifatida aniqlangan bo‘lib, Saqo-Qavchin urug‘ tamg‘asi bilan muhrlangan.

-Ilmiy-me’moriy va yuridik izoh. № 466-lahadning ichki tuzilish arxitektonikasi hamda CH-003 majmuasi joylashuv nuqtasining grafik chizmasiga ko‘ra, ushbu xilxona boshqa inshootlardan tubdan farq qiladi. Mazkur yodgorlik bevosita qadimiy karvon yo‘lining ikki tomonida — Muqanna qo‘zg‘oloni davriga oid tarixiy qatligoh va mozorlar majmuasi hamda Chumchuqtepa (Chu-chiq tepa) oralig‘ida (311 metr geodezik masofada) joylashgan bo‘lib, tepalik ustiga favvorali qizil gilli kubasha tizimi orqali tutashadi. Ushbu topilmalarni *in situ* (o‘z asl tarixiy joyida) maxsus himoyalangan shisha vitrinalarda muzeylashtirish O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniy merosni asrab-avaylashga oid farmonlari hamda 1972-yilgi YUNESKO Parij konvensiyasi tamoyillariga to‘liq mos keladi.

3-rasm. *Sak amiri mikro-sanami (CH-003), moviy sirli chiroqdon (CH-003-O1), kubasha quvuri (CH-003-O2) va № 466-lahadning arxitektonik grafik chizmasi.*

2. Ikkinchi sanam (Kod: CH-004 / «Jangchi-So‘fiy» ilmiy pasporti). Mudofaa va ruhiy quvvat timsoli. Oltinchi qo‘rg‘onning 495-sonli xilxonasi oyoq qismidan yer usti artefakti sifatida aniqlangan antropomorf tasvir. Unda Qavchin urug‘i fidoyilarining «ruhiy nigohi» konsepsiyasi badiiy-falsafiy jihatdan muhrlangan.

4-rasm. *Oltinchi qo‘rg‘on 495-sonli xilxona yonida qayd etilgan CH-004 («Jangchi-So‘fiy») sanamining makrosurati.*

3. Uchinchi sanam (Kod: CH-005 / «Iskifag‘n ma’budi» ilmiy pasporti). O‘g‘uz qavmlarining qadimiy kosmologik tafakkuri ramzi. Birinchi o‘g‘uz qo‘rg‘onining Cho‘mpoqdagi «Iskifag‘n» majmuasi 82-sonli dahmasi bosh tomonidan yer usti artefakti sifatida aniqlangan. Unda qadimgi Turon va Sharqiy Osiyo antropologik tiplariga xos aniq morfologik-anatomik belgilar (ko‘z qirralari, yonoq suyaklari tuzilishi) badiiy ifodalangan.

5-rasm. *«Iskifag‘n» majmuasi 82-sonli dahmasi hududida aniqlangan CH-005 sopol sanami.*

4. To‘rtinchi sanam (Kod: CH-006 / Ko‘k marmarli «Ona va Bola» muhr-artefakti). O‘lchamlari: 2×2,5 sm, vazni: 7,6 gramm. Bosh ibodatxona majmuasi poyidan yer usti artefakti sifatida aniqlangan noyob ko‘k marmar muhr-sanam. Sirtida qadimgi dastak izlari saqlanib qolgan bo‘lib, Turon zaminida malika To‘maris va Nozin momo kulti bilan bog‘liq oliy ma’muriy-marosimiy muhr namunasi hisoblanadi.

-**To‘maris siymosi va sfragistik mohiyati.** Qadimgi turkiy va Turon xalqlari davlatchilik madaniyatida ko‘k marmar oliy hokimiyat, muqaddaslik va adolat ramzi bo‘lgan. Ushbu tosh yuzasiga o‘yib tushirilgan ona va bola kompozitsiyasi vohaning asosiy muhandislik inshootlari — Sariq chiziq (qadimiy sopol suv quvuri) va Yashil chiziq (yirik gidrotexnika tizimi) kesishgan strategik markazda joylashgan. Mazkur tasvir o‘z davlati, yeri va kelajak avlodini muhofaza qiluvchi massagetlar malikasi To‘maris siymosi bilan bevosita uyg‘un bo‘lib, oliy hokimiyat egasining rasmiy davlat muhri bo‘lganligini ilmiy-amaliy jihatdan asoslaydi.

6-rasm. *Ko‘k marmarli «Ona va Bola» (malika To‘maris siymosi) muhr-artefakti (CH-006).*

5. Beshinchi sanam (Kod: CH-007 / Chaqmoqtosh tumor-artefakti). Miloddan avvalgi IV–III ming yilliklarga (5–6 ming yillik Eneolit davriga) oid agrar-dasht sivilizatsion sintezi matritsasi. Qo‘rg‘ontepaning g‘arbiy qiyaligidan yer usti artefakti sifatida aniqlangan bo‘lib, Butan (O‘liktepa–Suboh) nekropoli majmuasi bilan uzviy birlikda mahalliy aholining avtoxton madaniy-tarixiy uzluksizligini tasdiqlovchi muhim moddiy dalil hisoblanadi.

7-rasm. *Eneolit davriga oid CH-007 chaqmoqtosh tumor-matritsasining optik makrosurati.*

6. Oltinchi sanam (Kod: CH-008 / Marmar-granit vorisiylik toshi). Muqaddas ajdodlar xotirasini e’zozlash ramzi — «Barchani ko‘rguvchi Ko‘kxon» antropomorf niqobi. Sitadel (ark) qatlamidan yer usti artefakti sifatida aniqlangan bo‘lib, urug‘ va qavm tarixiy xotirasini avloddan-avlodga yetkazish marosimlarida ma’naviy-ramziy vosita sifatida qo‘llanilgan.

8-rasm. *«Barchani ko‘rguvchi Ko‘kxon» antropomorf marmar-granit niqobi (CH-008).*

7. Yettinchi sanam (Kod: CH-009 / Sak otliq-jangchi terrakotasi). Harbiy aristokratiya va mudofaa qudrati ramzi. Cho‘mpoq (G‘abza) mudofaa devorlari poyidan *in situ* holatida o‘lchov tasmasi yordamida geodezik fiksatsiya qilingan. Unda miloddan avvalgi IV asr oxirida Aleksandr Makedonskiy qo‘shinlariga qarshi mardonavor kurash olib borgan Spitamen davri sak-so‘g‘d otliq askarlarining harbiy qiyofasi badiiy aks ettirilgan.

8. Спитамен даври сак-сўғд отлиқ аскарларининг ҳарбий қиёфаси бадиий акс эттирилган.

9-rasm. *Cho‘mpoq (G‘abza) mudofaa devorlari poyidan in situ holatida qayd etilgan Yettinchi sanam — «Sak otliq-jangchi terrakotasi» (CH-009).*

8. Qo‘shimcha numizmatik artefakt (Kod: CH-023.26 / «Nozin Momo» tangasi). Nozin momo tepaligi va Tuxmona bog‘lari arealidan aniqlangan noyob qadimiy tanga (topilma Bekmurod bobo Shermurodov sulolasi vakili, tadqiqot ishtirokchisi Berdimurod Bekmurodov tomonidan qayd etilgan). Tanganing aversida hukmdor Shoh va tojdor Malika (Xotun) qo‘sh-portreti, reversida esa ikki oyoqli sulolaviy tamg‘a, burgut va ot ramzlari hamda qadimgi runik-so‘g‘d epigrafik belgilari aks ettirilgan.

-**Tadqiqot ishtirokchilarining hissasi va huquqiy fiksatsiya.** Ushbu buyum oddiy muomala vositasi emas, balki qadimgi sulolaviy xotira va avlodlararo vorisiylikni ifodalovchi maxsus sulolaviy muhr-belgi (*memorial artefakt*) hisoblanadi. Topilmaning joyi va ilmiy tavsifi Cho‘g‘urtma hamda Guliston MFYlari vakillari, guvohlar va topilma egalari ishtirokida rasmiy dalolatnoma asosida yuridik jihatdan fiksatsiya qilindi.

-Qo‘sh-hukmdorlik instituti va Tuxmona bog‘lari iqtisodiyoti. Tanga yuz tomonida Shoh va Malika (Xotun — Nozin momo siymosi) tasvirlarining yonma-yon aks ettirilishi qadimgi Turonda ayollarning siyosiy-huquqiy mavqei yuqori bo‘lganini, Xotun ham teng huquqli yuridik va iqtisodiy vakolatlarga ega bo‘lib, o‘z nomidan pul zarb etish (monetar suverenitet) huquqidan foydalanganini isbotlaydi. Artefaktning Tuxmona bog‘lari arealidan topilishi esa O‘liktepa (Suboh) zarbxonasi faoliyat yuritganini hamda Cho‘g‘urtma vohasi Buyuk Ipak yo‘li chorrahasida yirik xalqaro tranzit savdosi va ichki bozor markazi bo‘lganligini tasdiqlaydi.

10–11-rasmlar. *«Nozin Momo» tangasining (CH-023.26) ikonografiyasi, sulolaviy tamg‘asi, prorivovka chizmalari va yosh tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan dastlabki raqamli ekspertiza jarayoni.*

9. «Ko‘hna Huzor — Suboh zarbxonasi» runiy bitikli va Yunon-Baqtriya tipli mis tangasi (CH-022-M). O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tizimida deponentlangan rasmiy mualliflik huquqi obyekti (№ 010553). O‘lchami 2×2 sm, yuqori sifatli qizil mis qorishmasidan iborat bo‘lib, Salavkiylar va Yunon-Baqtriya podsholigi davridagi «draxma» hamda «xalk» pul tizimiga mos keladi. Mazkur topilma miloddan avvalgi IV asrda Aleksandr Makedonskiy qo‘shinlari Spitamenga qarshi jang olib borgan tarixiy **«G‘abza» (*Gabaza*)** hududi aynan Cho‘mpoq–Suboh maydoni ekanligini hamda Suboh o‘z zarbxonasiga ega mustaqil davlatchilik tuzilmasi bo‘lganligini isbotlaydi.

«CH-023.26» tangasidan ko‘chirilgan bitiklarning paleoepigrafik tahlili [8–11]

(Hammuallif, QarDU filologiya yo‘nalishi talabasi M. Bekmurodovaning lingvistik tadqiqotlari asosida)

-Kosmogonik ramzlar (chap qanot). Aylana, yarim oy va antropomorf siymo tasviri (Ko‘k Tangri va Oy kulti) hukmdor sulola hokimiyatining samoviy legitimligini ifodalaydi.

Tamg‘aviy va ideografik belgilar (markaz). Ko‘ndalang xoch (×), aylanalar (○), geometrik shakllar va egri chiziqlar (*s, z*, [,]) sak va ko‘kturk runiy bitiklarining Cho‘g‘urtma mintaqaviy lahjasidagi fono-ideografik transkripsiyasidir.

Zoomorf va hisob ramzlari (o‘ng qanot). Burgut panjasi va tulpor tuyog‘i izlariga o‘xshash grafemalar reversdagi tamg‘alar bilan fono-semantik mutanosiblikni tashkil etadi, vertikal chiziq (|) esa matn yakunini yoki nominal miqdorini anglatadi.

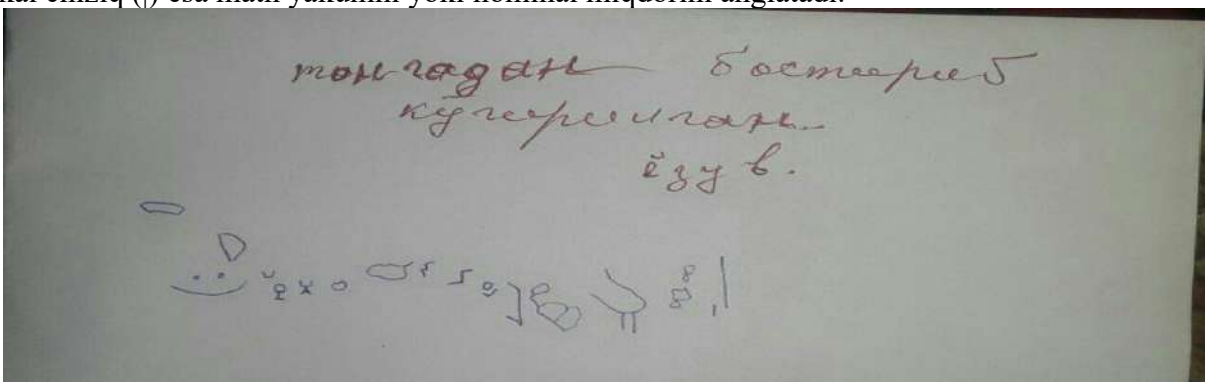

12-rasm. *«Nozin Momo» tangasi (CH-023.26) yuzasidan kontaktli usulda ko‘chirib olingan paleoepigrafik belgilar rekonstruksiyasi.*

5. MUHOKAMA, KARTOGRAFIK TAHLIL VA ILMIY XULOSALAR

XX asr ikkinchi yarmi va 2019-yilga qadar chop etilgan ayrim an’anaviy kartografik manbalar (jumladan, A. Rayimqulov tadqiqotlaridagi sxematik tarxlar [10, 434-b.]) tahlili Nasafdan 6 farsax masofadagi O‘liktepa (Suboh) yodgorligidan janubi-sharqqa qarab sun’iy cheklov chizig‘i tortilganini va Cho‘g‘urtma, Qo‘rg‘ontepa, Shoturtepa, Cho‘mpoq hamda Nozin momo majmualari rasmiy xaritalardan tushib qolganini ko‘rsatadi.

text

```
═══════════════════════════════════════════════════════════════════════════
[ NASAF (QARSHI) MARKAZIY O‘QI ] ═══════ (6 Farsax) ═══════► [ O‘LIKTEPA XAROBASI ]
                                          │
                                [ SUN’IY CHEKLOV CHIZIG‘I ]
                                          ▼
                              [ TASHLANDIQ NOMSIZ MOZORLAR ZONASI ]
                              (Cho‘g‘urtma suvloti, Qo‘rg‘ontepa,
                               Shoturtepa va Chumpak tizimlari
                               an’anaviy xaritalarda aks etmagan)
═══════════════════════════════════════════════════════════════════════════
```

Используйте код с осторожностью.

13-rasm (1-sxema). *Qashqadaryo vohasi an’anaviy kartografiyasidagi makoniy cheklov chizig‘i va Cho‘g‘urtma majmualarining tiklanish modeli (A. Rayimqulov sxemasi [10, 434-b.] qiyosiy tahlili asosida).*

Aniqlangan CH-023.26 tangasi raqamli GIS-xaritadagi Nozin momo tepaligi va mahalliy aholi tomonidan asrab kelinayotgan Nozin momo (malika To‘maris kulti) muqaddas qabri (38°38'13.28" N, 66°07'36.82" E) hamda g‘arbiy sektorni markazdagi «Iskifag‘n» majmuasi bilan yagona geodezik tizimga bog‘laydi. Ushbu obyektlar Cho‘g‘urtma MFY raisi N. Boymatov, Guliston MFY raisi A. Haqberdiyev, guvoh D.B. Shermurodov va tadqiqot rahbari X.Q. Soatov ishtirokidagi dalolatnomalar bilan huquqiy jihatdan fiksatsiya qilindi.

14-rasm. *Nozin momo tarixiy qabri hamda MFY raislari N. Boymatov, A. Haqberdiyev, guvoh D.B. Shermurodov va i.f.n. X.Q. Soatov tomonidan «CH-023.26» artefakti va yodgorlik pasportini rasmiylashtirish jarayoni.*

YUNESKO ekspertlari uchun GIS va epigrafik xalqaro pasport modeli

text

[YASHIL CHIZIQ: QADIMIY GIDRO-TIZIM]
(Chumpak va Sichqontepa suv tarmog‘i)
/\
/ \
/ \
[▒ QIZIL CHIZIQ: IPAK YO‘LI] / \ [SARIQ CHIZIQ: SOPOL AKVEDUK]
(Nozin momo — Ibodatxona) /_____\ (Shoturtepa — O‘liktepa quvur trassasi)
[⚲ CHO‘G‘URTMA MARKAZI]
(Muhr CH-006 / To‘maris va Bosh Amir Qo‘rg‘oni)
Используйте код с осторожностью.

Jahon arxeologiyasi tajribasi (Iordaniyadagi Ayn-G‘azal haykallari, Turkiyadagi Gyobeklitepa, Xitoydagi Terrakota armiyasi) bir manzildan turkum sanamlar topilgan maskanlarni aynan *in situ* (o‘z asl joyida) maxsus himoya gumbazlari va shisha vitrinalar ostida muzeylashtirish mintaqaga yiliga millionlab sayyohlar va yirik investitsiyalarni jalb etishini isbotlagan. Cho‘g‘urtmadagi topilmalarni o‘z tarixiy landshaftidan uzib, boshqa joylarga ko‘chirish emas, balki davlat-xususiy sheriklik asosida «Aqlli arxeologik park» tashkil etish iqtisodiy va huquqiy jihatdan eng to‘g‘ri yechimdir.

5.1. Vazirlar Mahkamasining 2019-yilgi 846-sonli qarori reyestrining GIS va toponimik tahlili [2, 5, 9–12]

2019-yilda Moddiy madaniy merosning ko‘chmas mulk obyektlari milliy ro‘yxatini shakllantirishda hududning yaxlit landshaft arxitekturasi va obyektlar o‘rtasidagi geodezik zanjir yetarlicha inobatga olinmagani sababli muhofaza zonalari kadastrda to‘liq belgilanmay qolgan. Quyidagi **2.1-jadvalda** ushbu metodologik noaniqliklar va ularning GIS-triangulyatsiya asosidagi yechimlari keltirilgan:

2.1-jadval. RDS tizimi va Vazirlar Mahkamasining 846-sonli qarori reyestrining qiyosiy tahlil matritsasi

RDS GIS kodi	Reyestrdagi (VM-846) nomi va noaniqlik turi	GIS-kartografik tahlilda aniqlangan metodologik noaniqlik mohiyati	GIS-triangulyatsiya bo‘yicha ilmiy-amaliy yechim (X.Q. Soatov tadqiqoti)	Muhofaza hududi va huquqiy mandat (Guvohnoma № 010553)
RDS-CH-00.10	Ko‘hna G‘uzor (Huzor) qal’asini noto‘g‘ri lokalizatsiyalash	Qal’a tizimi atrofdagi mudofaa landshafti va karvon yo‘llaridan ajratilgan holda ro‘yxatga olingan.	Ko‘hna Huzor markaziy qal’asi — bu Qo‘rg‘ontepa majmuasidir. U Ko‘hna Turon vohasining yagona bosh geodezik reper nuqtasi hisoblanadi.	Qo‘rg‘ontepa markazi atrofidagi karvon yo‘llari va mudofaa tizimi to‘liq raqamli xaritalashtirildi.
RDS-CH-00.11-1	Musofir ota majmuasini yuzaki baholash	Amir Husayn Qavchinning tug‘roli qabr	Musofir ota majmuasidagi Amir Husayn Qavchin qabri — Amir	Tarixiy-etnografik poligon sifatida davlat muhofazasiga kiritish

		toshi va Yetti o‘g‘iz davlatchilik ramzlari reyestrdan tushib qolgan.	Temur davri Qavchin qo‘shini davlatchilik va harbiy mafkurasi markazi.	uchun pasportlashtirildi.
RDS-CH-00.12	«Cho‘mpoq» va «Yetti o‘g‘iz» komplekslarining tushib qolishi	Milliy ro‘yxatda ushbu hududlarning qadimiy sanoat va metallurgiya ahamiyati inobatga olinmagan.	«Cho‘mpoq (G‘abza)» va «Yetti o‘g‘iz» — sak-massaget va qadimgi turkiy sivilizatsiyaning bosh metallurgiya va kulolchilik klasteridir.	Shifr: TII-08/2026 kafolatlari asosida muhofaza etiluvchi yaxlit GIS-tizimga kiritildi.
RDS-CH-00.19	«Cho‘g‘urtma» toponimining noto‘g‘ri etimologiyasi	Rasmiy manbalarda atamaning ishlab chiqarish xususiyati va metallurgiya o‘chog‘i ekanligi e’tibordan chetda qolgan.	Eneolit va bronza davridan qolgan kulolchilik va temirchilik («cho‘g‘ puflash, olov alangalatish») sanoat areali (315 m paxsa devor).	Ilk temir va sak davridan qolgan madaniy qatlamlarning raqamli GIS-reyestri yaratildi.
RDS-CH-00.23	Nozin momo tepaligi va malika To‘maris (Nozin momo) qabrining reyestrda yo‘qligi	XX asr xaritalari va VM-846 reyestrida mazkur yodgorlik majmuasi makoniy jihatdan to‘liq tushirib qoldirilgan.	Nozin momo tepaligi va qabri (38°38'13.28" N, 66°07'36.82" E) hamda CH-023.26 tangasi — malika To‘maris kulti va qo‘sh-hukmdorlik instituti markazi.	MFY raislari ishtirokida dalolatnoma bilan fiksatsiya qilindi; *in situ* ochiq osmon ostidagi muzey-park zonasi etib belgilandi.

5.2. Ko‘hna Turon va Qavchin eli madaniyati arealining raqamli smart-xaritasi (GIS) va geodezik triangulyatsiya asoslari

text
GIS-Landshaft triangulyatsiya zanjiri
[KO‘HNA HUZOR QAL’ASI — QO‘RG‘ONTEPA] (Z-Bosh reper nuqtasi)
/ \
/ \
/ \
[QAVCHIN AVLIYO] -------- [SUBOH (O‘LIKTEPA)]
\ /
\ /
\ /

[CHO‘G‘URTMA SANOAT KLASTERI]
(Cho‘mpoq — Yetti o‘g‘iz metallurgiyasi)
Используйте код с осторожностью.

Raqamli landshaft modeli Qo‘rg‘ontepa, Cho‘g‘urtma sanoat klasteri va Qavchin avliyo (Xojabosh) majmuasi yagona ma’muriy-iqtisodiy va mudofaa uchburchagini tashkil etishini ko‘rsatadi. Ko‘hna Huzor atrofida bir necha xalqaro karvon yo‘llarining kesishganligi va qadimgi Turon hukmdorlari ushbu tranzit oqimlar xavfsizligi hamda boj tizimini nazorat qilganligi GIS va ashyoviy dalillar bilan isbotlandi.

YAKUNIY XULOSA

1. Sivilizatsion va muhandislik ustuvorligi. Cho‘g‘urtma trans-kontinental sanoat va gidrotexnika makroklasteri Eron qanotlari tizimidan kamida uch ming yil avval (taxminan 6000 yil muqaddam) shakllangan qadimgi Turon davlatchiligi va suv muhandisligining muhim markazidir.

2. Davlatchilik va monetar suverenitet. Aniqlangan yettita sanam (CH-003 — CH-009), «Nozin Momo» tangasi (CH-023.26) va «Suboh zarbxonasi» mis tangasi (CH-022-M) qadimgi Turonda Shoh va Malika (Xotun) teng huquqli boshqaruviga asoslangan qo‘sh-hukmdorlik instituti, o‘z zarbxonasi hamda original paleoepigrafik yozuv tizimi mavjud bo‘lganligini isbotlaydi.

3. Institutsional va turistik tavsiyalar. Vazirlar Mahkamasining 846-sonli qarori reyestridagi makoniy noaniqliklarni (RDS-CH-00.10 — RDS-CH-00.23) bartaraf etish, topilmalarni 1972-yilgi YUNESKO Parij konvensiyasi asosida *in situ* shisha vitrinalar ostida muzeylashtirish hamda mazkur loyihani Turkiy Davlatlar Tashkiloti (TDT) va mahallabay tizimining xalqaro geoturistik brendi sifatida rivojlantirish maqsadga muvofiqdir [1–3].

6. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta’minlashga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PF-116-son Farmoni hamda 2022-yil 5-maydagi PQ-261-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Moddiy madaniy merosning ko‘chmas mulk obyektlari milliy ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 2019-yil 4-oktabrdagi 846-sonli Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida»gi 2001-yil 30-avgustdagi 269-II-sonli Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi «Intellektual mulk markazi» DM tomonidan berilgan № 010553-sonli Davlat mualliflik guvohnomasi, shifr: TII-08/2026 (2026-yil 13-fevral / 13-iyul). Muallif: X.Q. Soatov.
5. Soatov X.Q. Ko‘hna Huzor — Ko‘hna Turon yuragi: Cho‘g‘urtma vohasi va Qo‘rg‘ontepa obidalari (GIS-kartografik va arxeologik-numizmatik tadqiqot monografiyasi). — Toshkent, 2026. — 980 b.
6. Salohiddin Toshkandiy. Temurnoma. — Toshkent: Cho‘lpon, 1990. — B. 312.
7. Arrian. Poxod Aleksandra (*Anabasis Alexandri*) / Per. s grech. M.Ye. Sergeyenko. — M.-L.: Izd-vo AN SSSR, 1962.
8. Kvint Kursiy Ruf. Istoriya Aleksandra Makedonskogo. — M.: Izd-vo MGU, 1993.
9. «Cho‘g‘urtma», «Mevazor» va «Guliston» MFYlari raislari va oqsoqollari ishtirokida tuzilgan artefaktlarni dala sharoitida fiksatsiya qilish to‘g‘risidagi 23 ta rasmiy dalolatnomalar to‘plami (G‘uzor, 2026-y.).

10. Rayimqulov A. Qashqadaryo vohasining VIII–XIV asrlar davri shaharlari va tarixiy topografiyasi. — Toshkent: «Ochil» nashriyoti, 2025. — B. 434 (2-rasm).
11. Soatov, X. Q. (2026, 12-oktabr). Cho‘g‘urtma — insoniyat sanoati va davlatchiligining bosh mavzesi. *Ilm-fan xabarnomasi*, 16(01). wosjournals.uz
12. Soatov, X. Q. (2026, 23-oktabr). Ko‘hna G‘uzor (Huzor) va qadimgi Turon yuragi, Qavchin eli: Cho‘g‘urtma mavzesi qadimiy turkiy manbalari arealining geodezik-kartografik asar-monografiyasi va raqamli GIS reyestr to‘plami. *Ilm-fan xabarnomasi*.